

SECTION «GEOGRAPHICAL SCIENCES»

SEPARATISM IN NORTH AFRICAN COUNTRIES: A COMPREHENSIVE STUDY

СЕПАРАТИЗМ У КРАЇНАХ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ: КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Vladyslav Ripa¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-673-7-7>

Abstract. Separatism in North African countries is a significant factor of political instability, which affects both the internal development of the countries of the region and international relations in general. Therefore, the study of the causes, manifestations and possible consequences of separatist movements, their impact on stability, development and international relations in North Africa largely corresponds to modern global and regional problems and is important and relevant. *The purpose.* The main goal of this study is a comprehensive analysis of the problem of separatism in North Africa by studying the factors that determine it, differences in its manifestations, possible consequences and ways to influence the manifestations of this phenomenon. In accordance with this goal, a number of tasks were solved, which involved the study and systematization of materials relating to modern separatism and the intensity of its manifestations in the countries of the North African region. *Methodology.* The analysis of trends and manifestations of separatism in North Africa was carried out in five stages: preparatory (disclosure of the relevance of the topic, goals and objectives of the study, selection of main research methods), organizational (formation of the research information base, collection and preparation of materials), analytical (processing and analysis of information sources regarding the main centers of separatism in the countries of North Africa), synthetic (identification of the causes, types, and intensity of manifestations of

¹ Postgraduate Student,
Taras Shevchenko University of Kyiv, Ukraine

separatism in the countries of North Africa) and summary (identification of the consequences and ways to resolve the problem of separatism in the studied region, formation of general conclusions of the study), which are interconnected and correspond to the goal and objectives of this study. The research algorithm consists in using various methods that complement each other and contribute to solving the research tasks set, in particular: literary, comparative-geographical methods, analysis and synthesis, generalization and taking into account the reasons that determine the manifestations of separatism in a particular country of the North African region, the intensity and forms of manifestation and territorial spread. Based on this, relatively prosperous territories, territories of hidden, moderate and active separatism were distinguished. *Results.* The results of the study showed that: There are pockets of separatism of varying intensity in various forms of manifestation in most countries of North Africa, except for Tunisia, where there are separate movements in the form of a peaceful cultural initiative without claims to secession. The main reasons for separatism in the countries of the North African region are ethnocultural, historical, political and economic, with the leading role of the former. Sometimes these factors are reinforced by external influences. 3. In terms of intensity, separatist movements in the countries of North Africa are active or moderate, with the most active armed ones being Sinai separatism in Egypt, Western Sahara in Morocco, and disintegration violent separatism in Libya. The most moderate is peaceful cultural and political separatism in Tunisia. In the countries of North Africa, there is a very limited number of pockets of secessionist separatism that would be a real threat to their integrity. Most movements, even if they are active, envisage obtaining broad autonomy, but not secession. Active armed secessionist separatism is observed only in the case of Western Sahara in Morocco. In most cases, all North African states with strong central governments that exercise tight control over problem areas and combat extremism, combined with some economic decisions and political concessions, manage to contain separatism. Only in Libya has the weakening of the central government led to regional rivalry, increased tribal and regional differences, and created conditions for the division of territories and their further autonomous development. *Practical implications.* Understanding the causes and mechanisms of separatism in North African countries is the basis for developing methods to combat the

manifestations of this phenomenon and strategies to prevent its spread. The theoretical generalizations and methodological techniques presented in the study can have further practical use in the study and characterization of this phenomenon in each specific country or region where its manifestations occur. *Value/originality.* The study of separatism in the countries of North Africa is directly related to the current challenges of our time, as it reflects the problems of real conflicts and security threats, explains the causes of political instability, and the experience of these countries in combating separatist movements or developing and applying preventive measures has practical significance for international policy and resolving crises caused by the intensification of separatist sentiments in countries with ethno-cultural differences and uneven economic development of territories.

Вступ

Актуальність теми дослідження. Сепаратизм є однією з найактуальніших проблем у сучасному світі і однією з головних загроз міжнародній безпеці, оскільки зумовлює дестабілізацію держав, що може порушувати їх територіальну цілісність та впливати на систему міжнародних відносин. Це цілком відповідає ситуації в Північній Африці, де регіональні конфлікти можна оцінювати як у внутрішньому, так і в міжнародному вимірі.

Так, етнічні відмінності, історичні, колоніальні, політичні та економічні чинники, які зумовлюють прагнення окремих територій чи етнічних груп до незалежності чи автономії супроводжуються виникненням політичних рухів або конфліктів, що можуть суттєво впливати на стабільність і безпеку в регіоні. Водночас, Північна Африка, в силу свого геополітичного положення, завжди була в полі зору великих світових гравців – США, Туреччини, Франції, а завдяки близькості до Близького Сходу та Європи є стратегічним регіоном, тому сепаратизм у ньому можна розглядати вже як міжнародну проблему, здатну впливати на безпекову ситуацію в сусідніх регіонах – політичну й енергетичну, на активізацію терористичної діяльності, порушення прав людини, формування міграційних потоків, що може додати напруження до вже існуючої світової кризи, яка виникла на тлі ірано-ізраїльської війни. Крім того, ситуація в країнах Північної Африки після Арабської весни є яскравим показом того як швидко внутрішні супе-

речності можуть призводити до великих конфліктів та послаблювати або й паралізувати роботу державних інституцій з подальшим ризиком активізації сепаратистських настроїв.

Тобто сепаратизм у країнах Північної Африки є вагомим чинником політичної нестабільності, який позначається і на внутрішньому розвитку країн регіону, й на міжнародних відносинах загалом, тому дослідження причин, проявів і можливих наслідків сепаратистських рухів, їх впливу на стабільність, розвиток і міжнародні відносини в Північній Африці значною мірою відповідає сучасним глобальним та регіональним проблемам і є важливим та актуальним. Розуміння причин та механізмів виникнення сепаратизму є підґрунтям для розробки методів боротьби з проявами цього явища та стратегій запобігання його поширенню, що підтверджує практичне значення дослідження.

Мета й завдання. Основною метою даного дослідження є комплексний аналіз проблеми сепаратизму у Північній Африці шляхом вивчення чинників, що його зумовлюють, відмінностей у його проявах, можливих наслідків і способів впливу на прояви цього явища.

Відповідно до зазначеної мети було вирішено низку **завдань**, які передбачали вивчення та систематизацію матеріалів, що стосуються сучасного сепаратизму та інтенсивності його проявів у країнах Північноафриканського регіону.

Теоретико-методологічною основою роботи слугували наукові положення публікацій, дослідників В. Стафійчука, Ю. Брайчевського, С. Лісовського, В. Головченка, О. Кравчук та ін., у яких розглядаються питання регіоналізації Африканського континенту, особливості формування його політичної карти, загальної проблематики конфліктів і безпекових викликів у країнах Африки; роботи В. Дівак, І. Рафальського, Є. Рябініна, Н. Романюк, Л. Адамян, М. Бесараб з вивчення сутності сепаратизму, його загальних особливостей, причин, різновидів та наслідків, аналізу процесів дестабілізації та дефрагментації країн Північної Африки, появи нових державних утворень та можливі критерії їх визнання міжнародною спільнотою; дослідження науковців та аналітиків О. Мішина, О. Буліна, В. Зілгалова, А. Рамдан, Б. Карповича, В. Слюсара, І. Запорізької, Л. Лобанова та ін., присвячені вивченню сепаратизму в окремих країнах Північної Африки,

Методи дослідження. Аналіз тенденцій та проявів сепаратизму в Північній Африці проводився в розрізі п'яти етапів – підготовчого (розкриття актуальності теми, мети й завдань дослідження, вибір основних методів дослідження), організаційного (формування інформаційної бази дослідження, збір і підготовка матеріалів), аналітичного (опрацювання та аналіз інформаційних джерел щодо основних осередків сепаратизму в країнах Північної Африки), синтетичного (визначення причин, різновидів, інтенсивності проявів сепаратизму в країнах Північної Африки) й підсумкового (визначення наслідків та шляхів урегулювання проблеми сепаратизму в досліджуваному регіоні, формування загальних висновків дослідження), які пов'язані між собою й відповідають меті та завданням даного дослідження.

Алгоритм дослідження полягає у використанні різних методів, які доповнюють один одного і сприяють вирішенню поставлених дослідницьких завдань, зокрема: літературного, порівняльно-географічного методів, аналізу й синтезу, узагальнення та з огляду на причини, які зумовлюють прояви сепаратизму в тій чи іншій країні Північноафриканського регіону, інтенсивність та форми прояву й територіальне поширення. Виходячи з цього виділяли відносно благополучні території, території прихованого, поміркованого та активного сепаратизму.

Наукова новизна дослідження. Вперше проведено аналіз сепаратизму в країнах Північної Африки у форматі комплексного підходу до характеристики цього явища за причинами, що послугували виникненню сепаратистських настроїв, за активністю та формами прояву, на основі чого розроблена узагальнена таблиця «Характеристика сепаратизму в країнах Північної Африки».

Теоретичне і практичне значення роботи. Теоретичні узагальнення та методичні прийоми, викладені в дослідженні, можуть мати подальше практичне використання під час дослідження й характеристики цього явища в кожній конкретній країні або регіоні, де є його прояви.

1. Концептуальні основи сепаратизму та регіональна ідентифікація Північної Африки

Офіційна термінологія найчастіше розглядає сепаратизм як будь-яку діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності або дезінтеграцію держави, відокремлення від неї частини території, часто

отожнюючи із сецесією. Водночас, підтримуємо думку В. Дівак, яка зауважує, що сепаратизм є поняттям ширшим, ніж сецесія, оскільки воно стосується не лише відокремлення, але й послаблення на певній території контролю центральної влади, різних випадків відчуження від неї, прагнення до автономії, федералізації [9].

Прояви сепаратизму в тій чи іншій формі можуть виникати в силу різних причин, основними серед яких є територіальні, економічні, демографічні, соціокультурні, історичні, ідеологічні та політичні за провідної ролі одного з цих блоків або ж їх поєднання [17]. Різновиди сепаратизму можна визначати за цілою низкою ознак – за ступенем відкритості (відкритий, прихований), за інтенсивністю (активний, поміркований, пасивний) та формами прояву (сецесія, іредентизм, автономія, еноліз), за територіальною ознакою (Західноєвропейський, Східноєвропейський, Близькосхідний, Азійський, Американський, Африканський), за причинами активізації сепаратистських рухів (етнічний, релігійний, політичний, расовий, економічний, ідеологічний, на культурній основі, цивілізаційний) та за групами страйкарів і вимогами, що вони висувають (виступи еліт, виступи середнього класу, виступи нижчих верств населення) [1; 3; 9; 18; 19].

Сепаратизм сьогодні є однією з найгостріших проблем багатьох держав Африки, де сформувалися осередки різної його активності та форм прояву. Після подій «Арабської весни» 2010-2012 рр та нової хвилі протестів 2018-2020 рр почалися й тривають глибокі трансформаційні процеси у країнах Північної Африки, що зумовило масштабні соціально-політичні зміни та активізацію різної сили сепаратистських настроїв у низці країн регіону, «визріли грона нових конфліктів, які можуть руйнувати континент» [16].

Відповідно до класифікації ООН, до регіону Північна Африка належать Єгипет, Алжир, Туніс, Марокко, Лівія, Судан, та контролюваний, переважно Марокко, регіон Західна Сахара. Професор Лісовський С.А. у своєму поділі Африки на субрегіони додає до Північної Африки іспанські території – Сеуту, Мелілью та Канарські острови й португальський острів Мадейру [16]. Український географ Стафійчук В.І., на основі географічних, етно-історичних, релігійних та культурних подібностей, до Північної Африки відносить Єгипет, Алжир, Туніс, Марокко, Лівію та Судан [21]. Український географ Брайчев-

ський Ю. С., на основі історико-культурної єдності країн арабського світу, застосовує дещо вужчий підхід і відносить до Північної Африки Єгипет, Алжир, Туніс, Марокко та Лівію, не включаючи при цьому Судан [4]. Головченко В.І. та Кравчук О. А. до Північноафриканського регіону включають країни «Великого Магрибу (Арабського Заходу) – Туніс, Алжир, Марокко (власне Магриб), Лівію, Мавританію й Західну Сахару» [7].

Тобто, єдиного класифікаційного підходу до визначення країн Північної Африки нема, але в усіх класифікаціях ядром Північної Африки вважаються Марокко, Алжир, Туніс, Лівія та Єгипет, що й беремо за основу свого дослідження.

2. Сепаратизм у Марокко

Марокко – держава з дуже сильною центральною владою й сепаратизм тут вважається обмеженим і локалізованим, проте варто згадати три основні осередки його найпомітніших проявів – *Західну Сахару, рифський та амазигський або берберський*. При цьому найбільш активні прояви сепаратизму у формі сепаратизму прослідковуються в Західній Сахарі. Упродовж тривалого часу Організація Об'єднаних Націй вважала Західну Сахару несамоврядною територією, пропонуючи проведення референдуму щодо визначення її статусу й лише у листопаді 2025 року підтримала резолюцію про суверенітет над Західною Сахарою Королівства Марокко, під контролем якого перебуває 80% її території і яке вважає ці землі своїми історичними ще з часів доколоніального періоду [15]. Натомість організація Фронт Полісарію, яка контролює *близько 20% пустельних малозаселених територій на сході*, очолює партизанський рух корінного народу сахраві за незалежність ще в лютому 1976 р. проголосила Сахарську Арабську Демократичну Республіку (САДР), а супротив сахраві став прикладом «непохитного прагнення народу до свого права на самовизначення та незалежність» [22]. Таким чином ситуацію в Західній Сахарі можна розцінювати з двох позицій: з позиції народу сахраві – це справедлива й цілком виправдана боротьба за реалізацію свого права на самовизначення, тоді як з позиції офіційного Марокко таке прагнення незалежності розцінюється як сепаратизм і загроза цілісності його території. Загалом, сепаратизм Західної Сахари називають «одним із найтриваліших

у сучасному світі» територіальним конфліктом, який продовжується кілька десятиліть, а її територія досі залишається «однією з найдавніших точок нестабільності в Африці» [20]. Підконтрольні Марокко та Фронту Полісарію частини розмежовані однією з найдовших оборонних систем у світі, так званім «пщаним муром» (Марокканським бермом), який вибудувало Марокко з метою захисту від САДР [20].

Головним рушієм сепаратистських настроїв у Марокко стали *етнічні, історичні, зовнішні, економічні та політичні чинники*. Ключову роль відіграють *етнічні*, пов'язані з прагненням корінного народу сахрави самовизначення й існування власної національної держави, збереження власної ідентичності, мови та культури. *Історичні причини* сепаратизму в Західній Сахарі пов'язані з досвідом колоніальної підвладності Іспанії в минулому, тому ще до проголошення в 1976 році САДР сахрави завжди прагнуло незалежності. Припинення Іспанією контролю над цими територіями й відсутність процесу самовизначення відкрив можливість для територіальних претензій країн-сусідів, передусім, Марокко. Відповідно, Фронт Полісарію з 1976 р. почав багаторічну боротьбу за незалежність уже від Марокко, яка в 1991 році завершилася перемир'ям під контролем ООН, але без остаточного статусу території, що й зумовило подальшу дію до самовизначення, які частково активізувалися в 2020 р. після чергового загострення [11].

Зовнішні впливи полягають, переважно, у політичній, військовій та гуманітарній підтримці руху Полісарію сусіднім Алжиром, який позиціонує себе як антиколоніальну країну й підтримує право САДР на самовизначення. Алжир є давнім геополітичним суперником Марокко й таким чином намагається послабити його позиції в регіоні, а також вирішує власне безпекове питання, створюючи за рахунок САДР буферну зону, яка відмежовує його від Марокко. Крім того, кожна зі сторін завжди мала низку країн, які забезпечували підтримку її позицій щодо статусу Західної Сахари, наприклад, простежується непряма підтримка САДР з боку Китаю та Росії через їх підтримку Алжиру в дипломатичній та політичній сферах, блокування ініціатив Заходу й саме ці країни в листопаді 2025 р. не підтримали резолюцію Радбезу ООН стосовно суверенітету Марокко над Західною Сахарою.

Головними економічними чинниками сепаратизму в Західній Сахарі є питання доступу до ресурсів та небажання віддавати їх під контроль

Марокко, адже в межах цієї території зосереджено майже 70% світових запасів фосфоритів, значні рибні ресурси в прибережних водах, перспективні нафтові родовища океанічного шельфу. А за умови перемоги Фронту Полісарію, це ще й доступ до портів атлантичного узбережжя, що розкриває додаткову причину підтримки САДР з боку Алжиру, бо це дасть йому можливість оминати Гібралтарську протоку й, таким чином, зменшити залежність від Марокко, який контролює її південне узбережжя.

Серед *політичних причин* найбільш значимими є проблеми з правами людини та самоврядуванням, а через деякі політичні розбіжності так і не був проведений анонсований ООН референдум щодо незалежності САДР, і хоча є резолюція радбезу про суверенітет Марокко, проблема залишається невирішеною.

В цілому, сепаратизм у Західній Сахарі можна характеризувати, як сецесійний за формою прояву, активний збройний за інтенсивністю, але пульсуючий, оскільки час від часу настають короткі перемир'я, які змінюються відновленнями бойової активності. Конфлікт інтересів Марокко і Фронту Полісарію не дає можливості прийти до спільного рішення, яке б влаштувало обидві сторони. Попри те, що влада Марокко погоджується на часткові поступки, розширюючи статус мови, активно інвестуючи в розвиток інфраструктури регіону, пропонуючи надати САДР широку автономію, Фронт Полісарію влаштовує лише здобуття повної незалежності, бо Марокко він вважає новим колонізатором, який вчинив «тиху анексію», переселивши на ці території марокканців [11].

Конфлікт між офіційною владою Марокко і Фронтом Полісарію є глобальним протистоянням, бо зачіпає інтереси різних країн та блоків і зумовлює певний геополітичний дисонанс, а питання які він піднімає стосовно територіальної цілісності й права народів на самовизначення є актуальними для багатьох країн і регіонів світу. Про глобальність цього конфлікту свідчить і його перебування на контролі Організації Об'єднаних Націй, від якої діє миротворча місія MINURSO, діяльності якої перешкоджає Фронт Полісарію, підриваючи авторитет міжнародних інституцій та довіру до них. Крім того, бойові сутички між Марокко і Фронтом Полісарію є загрозою стабільності всього регіону й підґрунтям для ескалації, оскільки від періодичних збройних інциден-

тів сторони можуть знову повернутися до повномасштабної війни, що може посилити напруження між Алжиром та Марокко, а на фоні сучасних світових подій, спровокувати прямий конфлікт між ними й дестабілізацію цілого регіону. Також постає й гуманітарне питання стосовно десятків тисяч біженців, які впродовж багатьох років живуть у бідності й постійній залежності від допомоги у таборах в Алжирі, і питання радикалізації частини молоді, яка розчарувалася в ефективності політичних методів та дипломатичних ініціатив і очікує більш жорстких підходів і рішень. Цей конфлікт блокує регіональну співпрацю стосовно боротьби з тероризмом, бідністю та наслідками кліматичних викликів у країнах Сахелі, що підсилює діяльність екстремістських угруповань та погіршує безпекову ситуацію в них. Зрештою, конфлікт має вплив і на торговельну, інвестиційну та логістичну діяльність в усьому північно-африканському регіоні, тому він небезпечний не стільки через масштаби, скільки через так зване, «накопичення ризиків» [12].

Ще одним марокканським *регіоном з проявами сепаратизму є Ер-Риф (або Риф)* – гірський район, що на півночі країни. Сепаратистські настрої тут формуються серед корінного населення – берберів (амазигців), або, як їх називають, рифців. Сепаратизм рифців є активним за інтенсивністю і проявляється у формі автономії. Сепаратистські настрої формуються під впливом, переважно, чотирьох *основних чинників – етнічних, історичних, політичних та соціально-економічних*, які посилюють відчуття відчуження від центральної влади й недовіру до неї.

В основі *етнічних чинників* – прагнення рифців довести свою ідентичність, захистити свої права, традиції, мову. *Історичні чинники* – це колоніальне минуле та тривала історія опору центральній владі, боротьба з іспанським та французьким контролем упродовж XIX–XX ст., зокрема: Рифська війна й перемога повстанців у битві біля містечка Анвал (липень 1921 р.) та створення, хоча й ненадовго (1921-1926 рр.), власної рифської держави (Конфедеративної республіки племен Ер-Риф), збереження історичної пам'яті про незалежність. *Політичні чинники* зумовлені розширенням впливу центральної влади та ігноруванням нею особливостей регіону Риф, арабізація, тиск асиміляції та витіснення корінного населення з різних сфер життєдіяльності, обмеженість його представництва в органах держав-

ної влади, репресії та придушення протестів. Серед *економічних чинників* – економічна відсталість та бідність регіону Риф, високий рівень безробіття та низький розвиток інфраструктури, обмеженість державного фінансування, розвиток нелегальної діяльності.

На сучасному етапі рифський сепаратизм залишається досить активним. Він проявляється у вигляді протестів та вимог від уряду Марокко соціальних реформ, децентралізації, більше прав та більш широкої автономії, інвестування в розвиток регіону та рівності розподілу ресурсів, боротьби з корупцією. Але ці вимоги, зазвичай, мають локальний характер, а рифський сепаратизм, як зазначає у своїх аналітичних виступах марокканський політолог Мохаммед Даріф, є «регіональним протестом із потенційним сепаратистським виміром». Щоб уникнути радикалізації і тримати ситуацію під контролем влада відповідає посиленням тиску та арештами.

Варто також зауважити, що певні сепаратистські настрої мають *бербери (амазиги), які проживають і за межами регіону Риф*. Але їх сепаратизм можна характеризувати, як поміркований у формі автономії. Це політико-культурний рух націоналістичного спрямування, який почався в Марокко та Алжирі й поширився на берберські спільноти Тунісу, Лівії, Мавританії, Малі, Канарських островів. Його прихильники ведуть боротьбу проти політики арабізації, а міжнародна неурядова організація Всесвітній Амазигський Конгрес є представником культурно-політичних інтересів берберів на міжнародному рівні. На сучасному етапі сепаратизм берберів у Марокко є досить ефективно контрольованим владою, яка намагається їх повністю інтегрувати, зокрема: амазиги офіційно визнані, як корінне населення; їх культура визнається, мова тамазігт має статус державної на рівні з арабською, цією мовою ведеться трансляція телепрограм та радіомовлення, забезпечується викладання в школі. Закони, які почали діяти після урядових реформ 2011 року, передбачають більш активне залучення амазигів до політичного та громадського життя держави, надання адміністративних послуг рідною мовою. Хоча деякі заходи реалізуються не дуже швидко, однак вони дають можливість показати прагнення держави робити кроки назустріч вимогам корінного населення, формуванню рівноправного суспільства і тримати в рівновазі безпекову ситуацію в країні.

Після оголошення незалежності Марокко в березні 1956 р. активувалися й іредентичні процеси. Вони ґрунтуються на концепції Великого Марокко, яка має на меті необхідність повернення суверенітету держави над низкою історичних земель в Алжирі та Мавританії, які були втрачені під впливом колонізаторської політики Іспанії, Франції та Німеччини та підписання ними у 1912 р. Феського договору [20]. Іредентизм з боку Марокко є більш вираженими і агресивними по відношенню до Алжиру й супроводжується активною роллю геополітичних гравців та переговорників, тоді як у випадку з Мавританією, факт існування її, як незалежної держави, марокканцям довелося прийняти й не збурювати ситуацію [20].

3. Сепаратизм в Алжирі

В Алжирі найбільш яскравим осередком сепаратизму є *берберський (амазигський) регіон Кабілія*, де проживають представники найбільшої берберомовної громади Алжиру [10]. В основі кабільського сепаратизму (берберизму) – *етнокультурні чинники, підсилені історичними, політичними та соціально-економічними*. Вплив *етнокультурних чинників* проявляються в намаганні зберегти свою мову тамазигхт та культурну ідентичність; вплив *історичних чинників* пов'язаний з масовими протестами й боротьбою за свої права ще під час Берберської весни 1980 року та сутичками під час Чорної весни 2001, що посилює регіональну свідомість і посприяло радикалізації сепаратистських настроїв; роль *політичних чинників* пояснюється державною політикою арабізації й маргіналізації, якої не сприймають амазиги; *соціально-економічні* (безробіття, недофінансування центром, низький рівень розвитку інфраструктури) сформували відчуття дискримінації та недовіру до влади. Проявляється Кабільський сепаратизм у формі автономії з подальшими перспективами одержання незалежності і є періодично активним за інтенсивністю проявів. Головною сепаратистською організацією є Рух за самовизначення Кабілії (МАК), який бореться за незалежність Кабілії та увагу міжнародної спільноти до цього питання. Офіційний Алжир організацію МАК визнав терористичною й заборонив її діяльність. Завдяки такому контролю та деяким поступкам з боку держави, зокрема, надання офіційного статусу берберській мові та розвитку культурного сектора, на даному етапі

берберський сепаратизм дещо втратив свою активність і є значно слабшим, ніж на початку століття, радикальних дій з боку сепаратистів не простежується. Протести час від часу виникають, але вони не носять масового характеру й не становлять загрози територіальній цілісності Алжиру.

Іноді говорять про сепаратизм кочового берберського народу *туарегів*, які проживають на півдні Алжиру в Сахарі, мають свій побутовий та культурний устрій і власну мову тамашек. Однак туарегський сепаратизм якщо і є, то він дуже пасивний у своїх проявах, порівняно з сусідніми Нігером та Малі, де супроводжується збройними повстаннями і є сецесійним за формою. Влада ж Алжиру доклала чимало зусиль, щоб інтегрувати туарегів. Розвивала інфраструктуру, йшла на поступки, тому значимих проявів сепаратизму туарегів не спостерігається, хіба що бувають випадки невдоволення бідністю, відсутністю роботи, неврахуванням їх політичних та економічних інтересів. Тому сепаратизм туарегів в Ажирі не має чіткої організованості і практично, прихований.

Наприкінці минулого століття (1991-2002 рр) дестабілізували ситуацію в Алжирі окремі радикальні ісламістські угруповання, які активізувалися після скасування результатів виборів, у яких здобула перемогу їх партія, але ті збройні протистояння були спрямовані більше на зміну територіального устрою шляхом створення ісламської держави, але не на сецесію. Хоча урядовим силам тоді вдалося загасити конфлікт силовими методами, однак іноді випадки насилля трапляються [6]. У лютому 2019 року країною прокотилася хвиля мирних антиурядових протестів, очолювана рухом Хірак, але вони були спрямовані не на розкол країни чи відокремлення, а на відставку корумпованої верхівки влади.

Тобто, в Алжирі, найбільшими проявами сепаратизму є сепаратизм берберів, локалізований у Кабілії, тоді як в інших регіонах особливого поширення сепаратистської настрої не мають, більшість населення підтримують єдність і територіальну цілісність країни.

4. Сепаратизм у Єгипті

Сепаратизм у Єгипті історично не є дуже поширеним або впливовим явищем, можна говорити лише про окремі його прояви – *синайський*,

нубійський та копський. Найбільш активним вважають *синайський сепаратизм*, який проявляється у вигляді повстанського руху збройних угруповань, пов'язаних з Ісламською державою, проти центральної влади та армії. Тому синайський сепаратизм є більше конфліктом між державою та радикальними угрупованнями, зокрема угрупованням Вілаят Синай. Поєднуючи повстання, тероризм і соціальне невдоволення, повстанці прагнуть встановлення радикального режиму, а не створення власної держави чи автономії, хоча вже через застосування насильства є реальна загроза безпеці держави. Причини виникнення невдоволення бедуїнів Синаю, переважно, такі, як і в інших державах північноафриканського регіону – *економічна та політична ізолюваність, обмеженість доступу до освітніх та владних структур, земельних ресурсів та слабкість попередньої влади, а також географічний чинник*, який проявляється у близькості до Сектора Газа та контрабандних маршрутів, що саме собою вже є підґрунтям для виникнення заворушень.

Проте упродовж останніх років, у зв'язку з посиленням позицій центру та жорсткого контролю регіону, інтенсивність виступів вдалося зменшити, хоча повної стабілізації й контролю владі поки досягти не вдалося. До того ж провокативним фактором може стати війна на Близькому Сході та дестабілізація опосередковано втягнутих у війну країн Перської затоки.

Нубійський сепаратизм за своєю інтенсивністю є поміркованим рухом у формі автономії з метою одержання та розширення культурних і земельних прав. Основними причинами сепаратизму нубійців є *економічні*, зумовлені слабким розвитком інфраструктури, бідністю та втратою земель внаслідок масових переселень у 60-х рр минулого століття перед будівництвом греблі Асуанської ГЕС; *політичні*, пов'язані з державною політикою асиміляції та *етно-культурні*, суть яких полягає у зменшенні використання нубійської мови у публічному житті та невизнанні культурної самобутності. За рахунок сильної центральної влади, яка досить ефективно тримає ситуацію під контролем, стримує поширення сепаратизму та часткової підтримки нею культурного розвитку регіону шляхом фінансування відповідних програм, визнання права нубійців на культурну спадщину, організованої боротьби за незалежність не існує, а сепаратизм нубій-

ців є, переважно, мирним культурно-політичним рухом за права й визнання.

В основі *коптського сепаратизму* закладені етно-релігійні причини – ворожнеча між християнами коптами та мусульманами. Копти є представниками найбільшої християнської громади в Єгипті. Коптське християнство зародилося з давніх часів і вже у першій половині 14 століття копти займали ключові посади й відігравали важливу роль у керівництві державою, а «коптські традиції – це мозаїка, де кожен камінчик сяє давньою мудрістю» [15]. І хоча в історії коптського християнства є багато драматичних фрагментів, попри переслідування на сучасному етапі, воно розширюється, інтегрується у глобальне середовище, включається до міжконфесійних комунікацій і «надихає на толерантність у світі конфліктів» [15].

Водночас, копти є релігійною меншиною, яка відчуває насильство у вигляді нападів на їх церкви та громади, певну дискримінацію в доступі до додержавних посад та прийняття рішень, ігнорування прав та культури. Вони звинувачують правлячий військовий режим у відмові захисту християн з боку атак войовничих ісламістських угруповань [14]. Але при цьому християни є менш радикальними в боротьбі за свої релігійні цінності, ніж мусульмани, тому сепаратизм коптів є поміркованим за інтенсивністю, без будь-яких збройних виступів, переважно, у вигляді мирних політичних вимог, створення різних фондів та асоціацій, просвітницьких заходів для збереження їх традицій та культурної спадщини і проявляється у формі автономії, яка б захищала їх релігійні та культурні права. Попри такі спокійні прояви коптського сепаратизму, певне напруження він створює, тому влада намагається залучати представників коптської меншини в політичне життя, запроваджує реформи та програми стосовно збереження їх релігійної та культурної спадщини.

Загалом, сильна центральна влада Єгипту намагається тримати будь-які сепаратистські прояви або конфлікти під контролем, зокрема: контроль місцевих органів влади, встановлення певних законодавчих та культурних меж, іноді залучаючи армію, особливо з метою боротьби проти джихадського угруповання Вілаят Синай; централізований контроль ЗМІ та освіти, політика пропагування єдності держави ускладнює поширення сепаратистських настроїв серед населення Єгипту та

послаблює їх активність, а розробка й реалізація проєктів соціально-економічного розвитку проблемних регіонів значно знижує соціальне підґрунтя для сепаратизму. Не вдається повністю обмежити сепаратистські настрої лише в Синаї через географічну ізоляцію та діяльність радикальних терористичних угруповань.

5. Сепаратизм у Тунісі

Туніс упродовж багатьох років вважався однією з найстабільніших, найліберальніших і найбільш успішних у своєму розвитку країн арабського світу, яку називали частиною Європи на Африканському континенті. Внутрішні політичні, економічні та соціальні проблеми, які почалися після Арабської весни, а потім і в ковідний період зіграли свою дестабілізаційну роль у загальній безпековій ситуації в країні [2]. Проте, навіть на тлі різних дестабілізаційних факторів центральній владі вдається контролювати прояви сепаратизму, а компактне розселення, етнічна та релігійна однорідність населення, високий рівень інтеграції етнічних та релігійних громад в національне середовище та національна ідентичність не сприяють поширенню сепаратистських настроїв. Тобто, яскраво виражених причин для сепаратизму, як і його етнічних чи регіональних проявів у Тунісі не простежується, однак є певні рухи, зокрема, пов'язані з берберською (амазигською) громадою в південно-західних районах країни. Ці рухи спрямовані на визнання й відродження амазигської мови, культури та традицій на національному рівні. Вони є дуже поміркованими, проявляються у формі «м'яких» вимог автономії, яка протягом століть, певною мірою, була присутня у способі життя амазигського населення. Головними методами при цьому є не збройні виступи та заворушення, а організація різних культурних та мистецьких заходів, залучення ЗМІ та інтернет-ресурсів для висвітлення й популяризації амазигської культури. Тобто така собі форма мирної культурної ініціативи без претензій на відокремлення чи автономію. Загрозу ж цілісності держави становлять лише екстремісти, які влаштовують терор, нападають на культурні та інфраструктурні об'єкти, але з ними бореться уряд Тунісу, поєднуючи правові, силові та соціально-економічні методи.

6. Сепаратизм у Лівії

У Лівії реальною проблемою стало різке зростання регіонального сепаратизму. На відміну від інших країн Північної Африки, про які йшлося вище, сепаратизм тут найбільш виражений, адже після першої громадянської війни 2011 р. та повалення режиму Муаммара Каддафі, значно послабились позиції центральної влади, натомість посилилась роль племен та місцевих лідерів і сформувалось кілька сепаратистських осередків зі своєю місцевою владою та збройними силами – *Кіренаїка, Триполітанія та Феццан (м. Себха з південними племенами)* [8].

Головними причинами сепаратизму в усіх випадках стали економічні, політичні та історичні. Так, економічні чинники пов'язані з несправедливим, на думку сторін конфлікту, розподілом паливних ресурсів, контролем над головними експортними портами; політичні, пов'язані з послабленням центральної влади, активними відцентровими процесами й суперництвом за лідерство в країні, контроль армії та владних структур; історичні причини зумовлені самим існуванням у Лівії трьох її історичних регіонів – Кіренаїки на сході, Феццана на Півдні та Триполітанії на заході, що підживлює сепаратистські настрої. Є й зовнішні стимули сепаратизму у вигляді підтримки окремими державами різних сторін конфлікту, що опосередковано сприяє посиленню розколу країни й ускладнює ворогуючим сторонам шляхи до примирення, домовленостей та об'єднання держави.

Сепаратизм у Лівії є явищем дуже яскраво вираженим і активним за інтенсивністю проявів. В країні діють військово-політичні угруповання, тривають постійні збройні сутички, по суті відбувається війна за лідерство. Його наслідком стала фрагментація країни й формування на основі цих історичних регіонів різних центрів влади та тривалий конфлікт між ними. Попри велику активність сепаратистських настроїв в усіх регіонах нема курсу на повне відокремлення від Лівії, вони більше прагнуть широкої автономії у її складі.

Так, історична область *Кіренаїка* була першою, яка оголосила в 2012 році про автономію і вже тоді були заяви політичного керівництва, що це стало «результатом іноземної змови і загрожує країні розколом» [23]. Сепаратистські рухи в Кіренаїці є найпотужнішими в країні з високим рівнем амбіцій, насильства і збройних дій, блокуванням рішень центральної влади, бо попри спільні з іншими історич-

ними регіонами причини сепаратизму, в Кіренаїці сильніша племінна структура й відчуття регіональної ідентичності.

Після Кіренаїки, у 2013 р. про свій автономний статус заявив **Феццан**, додаючи племінних конфліктів та збройних протистоянь між різними кланами. Цей регіон є найменш підконтрольним центральній владі й на нього вона, практично, не має впливу. Так лівійська держава почала перетворюватися на «конгломерат провінцій із власними політичними лідерами», а уряд країни не має жодних важелів щоб зупинити цей «повзучий сепаратизм лівійських провінцій» [8].

Відносно, найстабільнішим регіоном Лівії з найбільш поміркованим сепаратизмом і з найнижчим рівнем насильства є регіон **Триполітанія** завдяки впливу й контролю над ним центральної влади.

З метою врегулювання ситуації уряд Лівії намагається вживати цілу низку політичних, військових, економічних та дипломатичних заходів, зокрема: угоди з пропозиціями участі місцевих племен у владних структурах, створення та підтримка офіційних регіональних адміністративних органів з подальшим посиленням державного впливу на них, створення політичних коаліцій; проведення військових операцій, забезпечення контролю стратегічних ресурсів, контроль прикордонних територій; розвиток інфраструктури регіонів та надання фінансових дотацій, розробка різних програм для забезпечення освіти, роботи й культурного розвитку молоді; співпраця з міжнародними структурами та безпековими організаціями, залучення міжнародного й місцевого посередництва під час врегулювання конфліктів та укладання угод. Проте навіть комбіноване використання перерахованих заходів і диференційоване їх використання в різних регіонах приводять до різного результату. Як уже зазначалося, найбільш стабільним і контрольованим є Триполітанія, частково контрольованим – Кіренаїка, найменш контрольованим – Феццан. Попри всю складність ситуації та здійснення силового контролю над стратегічними об'єктами, головою державною позицією у вирішенні проблеми сепаратизму є використання політичних та економічних методів і якнайменше застосування сили [5].

7. Узагальнена характеристика сепаратизму в Північній Африці

У загальному вигляді картину сепаратизму в Північній Африці можна подати у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1
Характеристика основних осередків сепаратизму в країнах Північної Африки

Осередок сепаратизму	Локалізація	Причини виникнення	Хто бореться	Характеристика активності прояву	Характеристика за формою прояву
1	2	3	4	5	6
Марокко					
Західна Сахара	Територія Західної Сахари, контрольована САДР	етнічні, історичні, зовнішні, економічні та політичні чинники	Фронт Полісаріо за незалежність	Активний збройний	Сецесійний
Амазигський	Атлас, гірські райони	етнічні, історичні, зовнішні, економічні та політичні чинники	Бербери (амазиги) проти політики арабів за визнання мови, культури, ідентичності	Поміrkований	Автономія
Рифський	Регіон Ер-Риф	Етно-лінгвістичні	Бербери (амазиги) за ідентичність, розширення прав, захист мови та традицій	Активний	Автономія
Алжир					
Кабілія	Північ Алжиру	Етно-лінгвістичні	Бербери за ідентичність, мову, культуру	Періодично активний	Автономія з наступного сецесією
Туарезький	Південь Алжиру	Етно-лінгвістичні	туарети	Пасивний, прихований	
Туніс					
Берберський	Південний-захід країни	Етно-культурні, політичні	Берберська (амазигська) громада	Поміrkований	Автономія

Section «Geographical sciences»

Продовження Таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Єгипет					
Синайський	Синайський п-ів	Етно-культурні, політичні, економічні	Збройні джихадські угруповання (Віляят Синай) проти уряду за встановлення радикального режиму	Активний	встановлення радикального режиму, а не створення власної держави чи автономії
Нубійський	Р-н Асуан, південь	Етно-культурні, політичні, економічні	Народ нубійці за свої права	Поміrkований	Автономія
Коптський	Території з високою концентрацією коптського населення, мусульманами (Верхній Єгипет)	Етнорелігійні (ворожнеча між християнами-коптами та мусульманами)	Коптські громади за свої права	Поміrkований	Автономія
Лівія					
Кіренаїка	Схід Лівії	Економічні, історичні, політичні, зовнішні	За лідерство в політичному й економічному житті Лівії	Активний	Автономія
Феццан	Південь Лівії	Економічні, історичні, політичні, зовнішні	За лідерство в політичному й економічному житті Лівії	Активний	Автономія
Тріполітанія	Захід Лівії	Економічні, історичні, політичні, зовнішні	За лідерство в політичному й економічному житті Лівії	Активний	Автономія

Джерело: розроблено й складено автором

8. Висновки

На основі результатів проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Осередки сепаратизму різної інтенсивності у різних формах проявів є в більшості країн Північної Африки, крім Тунісу, де існують окремі рухи у формі мирної культурної ініціативи без претензій на відокремлення.

2. Основними причинами сепаратизму у країнах Північноафриканського регіону є етнокультурні, історичні, політичні та економічні при провідній ролі перших. Іноді ці чинники підсилюються зовнішніми впливами.

3. За інтенсивністю сепаратистські рухи в країнах Північної Африки є активними або поміркованими, при цьому найбільш активними збройними є Синайський сепаратизм у Єгипті, Західносахарський у Марокко, дезінтеграційний насильницький сепаратизм у Лівії. Найбільш поміркованим є мирний культурно-політичний сепаратизм у Тунісі.

4. У країнах Північної Африки дуже обмежена кількість осередків сецесійного сепаратизму, які були б реальною загрозою для їх цілісності. Більшість рухів, навіть якщо вони і є активними, передбачають одержання широкої автономії, але не сецесію. Активний збройний сецесійний сепаратизм прослідковується лише у випадку із Західною Сахарою в Марокко.

5. У більшості випадків усім державам Північної Африки з сильними центральними урядами, які застосовують жорсткий контроль проблемних територій і боротьбу з екстремізмом у поєднанні з деякими економічними рішеннями та політичними поступками вдається стримувати сепаратизм. Лише в Лівії послаблення позицій центральної влади призвело до регіонального суперництва, посилення племінних та регіональних відмінностей і формування умови для поділу територій та їх подальшого автономного розвитку.

6. Вивчення сепаратизму в країнах Північної Африки безпосередньо пов'язане з актуальними викликами сучасності, оскільки відображає проблеми від реальних конфліктів та загрози безпеці, пояснює причини політичної нестабільності, а досвід цих країн у боротьбі з сепаратистськими рухами або розробка й застосування запобіжних

заходів має практичне значення для міжнародної політики та врегулювання криз, зумовлених активізацією сепаратистських настроїв у країнах з етнокультурними відмінностями й нерівномірним економічним розвитком територій.

Список літератури:

1. Адамян Л.В. Сепаратизм у світі URL: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/separatizm-u-sviti-.html>

2. Аурагх Рамдан Арабське літо. Чому через 10 років після "арабської весни" Туніс знову на порозі революції URL: <https://focus.ua/uk/opinions/488997-arabskoe-letu-pochemu-chez-10-let-posle-arabskoy-vesny-tunis-snova-na-poroze-revolucii>

3. Басараб М. М. Глобалізаційні тенденції: нові стимули для сепаратизму / М. Басараб / Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2011. – Вип. 5 – С. 275–286.

4. Брайчевський Ю.С. Навчально-методичний комплекс «Країнознавчі та політико-географічні студії». – Київ: «Альфа ППК» 2024. – 34 с, С. 21-22.

5. Булін О. Історія спроб та поразок врегулювання лівійського конфлікту URL: <https://adastra.org.ua/blog/istoriya-sprob-ta-porazok-vregulyuvannya-livijiskogo-konfliktu>

6. Вакуленко В. Алжир. URL: <https://wakulenkowolodimir.wordpress.com/tag/%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%97/>

7. Головченко В.І., Кравчук О.А. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: Навчальний посібник. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2006. – С. 201-216.

8. ДІВАК В. Сепаратизм як геополітична зброя: виникнення нових квазі-держав на карті світу. Пошук критеріїв міжнародного визнання невизнаних державних утворень. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/5103>

9. Дівак В.В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти: монографія / В. Дівак. – К.: Логос, 2010. – 223 с. ISBN 978-966-171-304-7 URL: https://books.google.com.ua/books/about/Сепаратизм_як_феномен.html?id=QHxtZwEACAAJ&redir_esc=y

10. День Кабіли в Алжирі. URL: <https://www.dilovamova.com/index.php?page=10&event=204111>

11. Запорізька І. Близькосхідна політика Джо Байдена: проблема Західної Сахари. URL: <https://adastra.org.ua/blog/blizkoshidna-politika-dzho-bajdena-problema-zahidnoyi-sahar>

12. Запорізька І. Перевороти в Західній Африці: чи є кінець регіональній нестабільності? Історико-політичні проблеми сучасного світу: Modern Historical and Political Issues: Збірник наукових статей. – Чернівці: Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi: Чернівецький національний універ-

ситет, Chernivtsi National University, 2024. – Т. 49. – С. 84-97. – Volume. 49. – pp. 84-97. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2024.49.84-97>

13. Зілгалов В. Єгипет: криваві зіткнення між мусульманами і християнами. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24355298.html>

14. Карпович Б. Коптське християнство: таємниці давньої віри Єгипту. URL: <https://www.karpaty.net.ua/koptske-hrystyuanstvo-tayemnyy-ci-davnoyi-viry-yegyptu/>

15. Лобанов А. Радбез ООН підтримав резолюцію про суверенітет Марокко над Західною Сахарою. URL: https://lb.ua/world/2025/11/01/704605_radbez_oon_pidtrimav_rezolyutsiyu_pro_ht

16. Мішин О. Африка: між надіями на відновлення та новими війнами. URL: <https://commons.com.ua/uk/afrika-mizh-nadiyami-na-vidnovlennya-ta-novimi-vijnami/>

17. Рафальський І.О. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії / І. О. Рафальський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 4-5. – С. 78-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_7

18. Романюк Н. І. Сепаратизм як суспільно-політичне явище, 2014. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2014/10/20/>

19. Рябінін Є.В. Типи та причини прояву сепаратизму: теоретичний аспект. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. – Вип. 6 (II). – С. 101-106. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/217/217>

20. Слюсар В. Історична пам'ять як чинник медіації для розв'язання іредентичних конфліктів в світі / В. Слюсар, О. Мосієнко, М. Слюсар // Society and Security. – 2024. – №1(2). – С. 59–63. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas2024-1\(2\)-59-63](https://doi.org/10.26642/sas2024-1(2)-59-63)

21. Стафійчук В.І. Політична географія світу: Навчальний посібник / В. Стафійчук. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2016. – 306 с.

22. 50-ті роковини проголошення Сахарської Арабської Демократичної Республіки. URL: https://www.reddit.com/r/geography/comments/1rgb380/50th-anniversary_of_the_proclamation_of_the/?tl=uk

23. ПНР вважає оголошення багатого нафтою регіону напівавтономним підсумком змови. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/1326918-pnr-vvazhae-ogoloshennya-bagatogo-naftoyu-regionu-napivavtonomnim-pidsumkom-zmovi>

References:

1. Adamyan L.V. Separatism in the world. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/separatism-u-sviti-.html>.

2. Auragh Ramdan Arab Summer. Why 10 years after the "Arab Spring" Tunisia is again on the verge of revolution 07/27/2021. URL: <https://focus.ua/uk/opinions/488997-arabskoe-letu-pochemu-cherez-10-let-posle-arabskoy-vesny-tunis-snova-na-poroge-revolyuicii>

3. Basarab M. M. (2011) Globalization trends: new stimuli for separatism / M. Basarab / Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine. – K. – Issue. 5 – Pp. 275–286. (in Ukrainian)
4. Braichevsky Y.S. (2024) Educational and methodological complex "Local history and political and geographical studies". – Kyiv: "Alpha PIK". – 34 p., Pp. 21-22. (in Ukrainian)
5. Bulin O. (2023) Middle East expert of the ADASTRA Analytical Center History of attempts and failures to resolve the Libyan conflict URL: <https://adastra.org.ua/blog/istoriya-sprob-ta-porazok-vregulyuvannya-livijiskogo-konfliktu> (in Ukrainian)
6. Vakulenko V. (2021) Algeria. URL: <https://wakulenkowolodimir.wordpress.com/tag/%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%97/> (in Ukrainian)
7. Golovchenko V.I., Kravchuk O.A. Regional Studies: Asia, Africa, Latin America, Australia and Oceania: Textbook. – K.: ZAO "Nichlava". – P. 201-216. (in Ukrainian)
8. Divak V. Separatism as a geopolitical weapon: the emergence of new quasi-states on the world map. Search for criteria for international recognition of unrecognized state entities. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/5103> (in Ukrainian)
9. Divak V.V. (2010) Separatism as a phenomenon of modern politics: political and legal aspects: monograph / V. Divak. – Kyiv: Logos – 223 p. ISBN 978-966-171-304-7. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Сепаратизм_як_феном.html?id=QHxtZwEACAAJ&redir_esc=y (in Ukrainian)
10. Kabila Day in Algeria. URL: <https://www.dilovamova.com/index.php?page=10&event=204111>
11. Zaporizhskaya I. (2021) Joe Biden's Middle East Policy: The Problem of Western Sahara. URL: <https://adastra.org.ua/blog/blizkoshidna-politika-dzhobajdena-problema-zahidnoyi-sahar> (in Ukrainian)
12. Zaporizhskaya I. (2024) Coups in West Africa: Is There an End to Regional Instability? Historical and Political Problems of the Modern World: Modern Historical and Political Issues: Collection of Scientific Articles. – Chernivtsi: Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi: Chernivtsi National University, Chernivtsi National University. – T. 49. – Pp. 84-97 2024. – Volume. 49. – pp. 84-97. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2024.49.84-97> (in Ukrainian)
13. Zilgalov V. (2011) Egypt: bloody clashes between Muslims and Christians. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24355298.html> (in Ukrainian)
14. Karpovich B. Coptic Christianity (2025): secrets of the ancient faith of Egypt. URL: <https://www.karpaty.net.ua/koptske-hrystyianstvo-tayemnyczidavnnoi-viry-yegyptu/> (in Ukrainian)
15. Lobanov A. (2025) The UN Security Council supported the resolution on the sovereignty of Morocco over Western Sahara. URL: https://lb.ua/world/2025/11/01/704605_radbez_oon_pidtrimav_rezolyutsiyu_pro.html (in Ukrainian)

16. Mishin O. (2021) Africa: between hopes for restoration and new wars. URL: <https://commons.com.ua/uk/afrika-mizh-nadiyami-na-vidnovlennya-ta-novimi-vijnami> (in Ukrainian)
17. Rafalsky I.O. (2014) Self-determination and separatism. Questions of theory / I. O. Rafalsky // Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras. Issue 4-5. – Pp. 78-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_7 (in Ukrainian)
18. Romanyuk N. I. (2014) Separatism as a socio-political phenomenon. URL: <https://internationalconference.wordpress.com/2014/10/20/> (in Ukrainian)
19. Ryabinin E. V. (2013) Types and causes of separatism: theoretical aspect. Philosophy and political science in the context of modern culture. – Issue 6 (II). – Pp. 101-106. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/217/217> (in Ukrainian)
20. Slyusar V. (2024) Historical memory as a factor of mediation for resolving irredentist conflicts in the world / V. Slyusar, O. Mosienko, M. Slyusar // Society and Security. – No. 1(2). – P. 59–63. DOI: [https://doi.org/10.26642/sas2024-1\(2\)-59-63](https://doi.org/10.26642/sas2024-1(2)-59-63)
21. Stafyichuk V.I. (2016) Political Geography of the World: Textbook / V. Stafyichuk. – Kherson: OLDI-PLUS, – 306 p. (in Ukrainian)
22. 50th Anniversary of the Proclamation of the Sahrawi Arab Democratic Republic. URL: https://www.reddit.com/r/geography/comments/1rgb380/50th_anniversary_of_the_proclamation_of_the/?t=uk (in Ukrainian)
23. The People's Republic of Poland considers the declaration of the oil-rich region as a semi-autonomous result of a conspiracy (2012). URL: <https://ua.korrespondent.net/world/1326918-pnr-vvazhae-ogoloshennya-bagatogo-naftoyu-regionu-napivavtonomnim-pidsumkom-zmovi> (in Ukrainian)